

FORUM

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR UTAZÁSI IRODALOMHOZ

BINDER PÁL ANTOLÓGIÁJÁRÓL SZÓLVÁ

Binder Pál brassói művelődéstörténész 1976-ban jelentette meg a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál, a Téka sorozat darabjaként *Utazások a régi Európában – Peregrinációs levelek, útleírások és útinaplók (1580–1709)* című antológiáját.

A kis kötet publikálását több szempontból is fontos eseménynek kell tekintenünk. Mindenekelőtt azért, mert Szamota István sokáig folytatásra váró kezdeményezése után (*Régi magyar utazók Európában*, 1892), s mintegy kiegészítéseként a Szepsi Csombor Márton körül kialakult utazási irodalmi kutatásoknak, továbbá Fügedi Erik és különösképpen Tardy Lajos széles körű szövegkiadói tevékenységének (*Kimondhatatlan nyomorúság*, 1976; *Régi magyar követjárások Keleten*, 1971; *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*, 1977) Binder is ama szakkutatók közé tartozik, akik az utazási irodalmat végre kiragadták a dilettáns népszerűsítők kezéből, hogy a színes szenzációk helyett a komparatív történeti, földrajzi, politikai, műfajelméleti összefüggésekre és esztétikai értékekre figyelmeztessenek. Figyelmet érdemlő vállalkozás a Binder-antológia azért is, mert színvonalas romániai (erdélyi) illeszkedés az utazás irodalmi dokumentumainak tudományos feltárását és összegyűjtését kezdeményező magyarországi vizsgálódásokhoz. Úgy értem ezt, hogy Binder az általa átforgatott erdélyi anyag rendszerezését és minősítését *A késő-renaisszansz peregrináció irodalmi dokumentumai* című szöveggyűjteménytervezet, valamint az ezt bevezető *Útleíró utazók – utazási irodalom a XVI–XVII. században* című tanulmány (Acta Sze-

gediensis, Acta Hist. Litt. Hung. 1972) megállapításaival összhangban végezte el.

„Az utazási irodalom majdnem az utazásokkal egyidős . . . Odysseus Homéroszban talált énekesére . . . Kolumbusz hajónaplót vezetett. A felfedezésekben élenjáró portugálok nemzeti eposza, a *Luziáddák* (1572) pedig valóságos utazási eposz. Camões éppoly természetességgel meríti eposzi tárgyát a portugál felfedezések, Vasco de Gama kalandos utazásainak történetéből, mint ahogy majd a mi Zrínyink a török elleni küzdelmekből . . . A XVI. század elejétől az útijelentés, az útirajz tömegolvasmány . . .”

– olvasható az említett 1972-es tanulmány élén, s Binder előszavának első mondata is éppen ezeket a példákat hozza:

„Az emberek mindig szívesen utaztak, és az utazási irodalom remekeit, mint például az Odisszeát, Kolumbusz hajónaplóját vagy Camões Luziáda című, a Vasco da Gama indiai felfedező útját megörökítő portugál remekművét ma is sokan olvassák . . . Különösen a XVI. század elejétől kezdve az úti beszámolók és útirajzok olvasóinak száma igen megnövekedett . . .” stb.

Fontosabb ennél a terminológia, a figyelembe vett anyag és a szemlélet azonossága.

Műfaji és terminológiai kérdések

A latin verses útirajz (pl. Hunyadi Ferenc), a latin nyelvű prózai útleírás (Baranyai Decsi János), az útleírásos naplóbetét (Haller Gábor), a diplomata útinapló (Borsos Tamás) és az utazási levél (Cseffey László) műfaji terminológiáinak használhatóságát Binder nemcsak kipróbálja, de szaporítani is igyekszik a sort a történeti feljegyzésbe foglalt leírással (Gyulafi Lestár). Hadd jegyezzem meg erről mindjárt, hogy első pillantásra ekképpen minősíthetjük a történetíró Szamosközy Istvánnak a római Marcus Aurelius-, a velencei Colleoni- és a padovai Gattamelata-lovasszoborra vonatkozó nevezetes utalását is (lásd erről Riedl Frigyes: *Magyarok Rómában*, 1930),

variumt azt a számtalan Szenci Molnár-helyet, amelyek Itáliára vonatkoznak. Igen ám, csak hogy ezek a rendszerint jóval *későbbi* utalások és leírások nem az utazási élmények és tapasztalatok elsődleges és egyidejű megörökítését célozzák, hanem csak töredékes *emlékei* egy régebbi peregrinációnak, s járulékos elemként illeszkednek – hogy a felhozott példánál maradjunk – Szamosközy régészeti művébe és Szenci Molnár Albert szótárába. Összefoglalásuk alkalmával ezért látszott célszerűnek kiiktatni Szenci Molnár Albertet az utazási irodalomból, és csupán *utazási emlékeiként* definiálni mindazt, amit gazdag európai peregrinációjáról műveiben szétszórt. Gyulafi Lestárnak Binder által közölt szemelvénye, *A bécsi földindulások* (1590) bármennyire ízes, szemléletes, ráadásul kivételesen egyidejű leírás is, mégsem vonható az utazási irodalom körébe. Ez a katasztrófa-híradás jellegzetesen krónika-elem, történeti feljegyzésekbe foglalt novellás betét (úgy értem a novellát, mint Haller Gábor, tehát újságlapként: „Az novellákban olvastam, hogy Neapolishoz két mélyföldre hegy gyűlt volna meg . . .”, 130.); mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a földrengés leírását minden átmenet nélkül követi a monoton krónika-folytatás: „E dolog után mingyárust Byhácsot Horvátországban az német megvette, és az török 15 000 németet vágott le . . . Az Sziszek dolga is ezután lett.”

Ide kívánczik az antológia másik két „rendhagyó” szemelvényének megítélése is:

„A külföldi *útlevelek* közé két rendhagyó írást is felvettem, ilyen Berzeviczy Márton jelentése Kovacsóczy kancellárnak egy litván nemes árulásáról [1580] és Szentpáli István levele [1646] egy lengyelországi kocsmai kalandjáról.”

Nyilvánvalóan érvelnem sem kell, miért nem utazási anyag ez a két beszámoló, hiszen árulás és verekedés megeshet bárhol, nem kellene ahhoz külső országok díszletei (amelyekről e levelekben ráadásul szó sincs). Berzeviczy levele persze mégis útlevél – de nem utazási levél. A Binder-használta útlevél meghatározást tehát mindenképpen felcserélendőnek vélem a

pontosabb utazási levél kifejezéssel. Az utazási levél abban tér el az ugyancsak útközbeni útlevétől, hogy olyan élmények, látnivalók foglalata, amelyek csak utazás közben, csak külszágban tapasztalhatók.

A műfaji és terminológiai kérdésekhez tartozik még az útleírás, a napló, a levél, az album közötti pontos különbségtétel. Binder felváltva használja a diplomata útleírás és útinapló kifejezéseket. Az utóbbi a pontos, mert a követségbe küldött diplomata-utazó napról napra jegyzi fel diáriumába élményeit, nem pedig utólag komponálja azokat tudós leírássá. A bevezetés 13. lapján Cseffey László naplójáról esik szó levele helyett, de ez nyilván csak elírás, hiszen a remek levélíró Cseffey naplóját nem ismerjük, s természetesen Binder is leveléből idéz. Alighanem ugyancsak elírás lehet (a 130. lapon) Vizaknai Bereczk György „Magyarul írt peregrinációs albuma”-nak és „naplójá”-nak egyidejű emlegetése. Mint Binder is nagyon jól tudja: az úti emlékkönyv szerepét betöltő albumot nem írták, hanem abba beleírtak, s rendszerint nem is magyarul.

Az anyag körülhatárolása

A Binder-antológia anyaga jól körülhatárolt. Egyfelől arra törekedett, hogy válogatásába „csak az európai, tehát kontinensünk keleti, északi, nyugati és déli tájaira vonatkozó útleírásokat” sorolja be, noha nyilvánvaló, hogy

„A fejedelemség kori Erdély szoros politikai és diplomáciai kapcsolatban állott az ottomán birodalommal, az Isztambulban akkreditált nagyszámú erdélyi követ *Balkán*-leírása és úti beszámolója azonban nem fért e válogatásba.”

Úgyszintén elhagyta Kakas István és Georg Tectander *perzsi* utazását, továbbá a *szentföldi* zarándokok írásait stb. A régi magyar utazási irodalom egésze csakugyan eme főbb színterek szerint különíthető el (bár természetesen hozzá kell még számítanunk az Újvilággal kapcsolatos reflexiókat), Binder Európára

koncentráló szempontja ily módon célszerű tudományos meg-gondolás. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy az utazási iroda-lom szempontjából említésre érdemes, a hasznosság és gyönyö-rűség keresése jegyében megtett tudatos régi magyar utazások jó része elsősorban Nyugat-Európába vezetett. A nyugat-európai utak társadalmi, nemzeti és kulturális indítéka a pol-gári fejlődés terén való elmaradottságunk és az egyetemjárás volt. A mienknél jóval fejlettebb nyugati állapotok megtapasztalása, a klasszikus Európával és az európai művelődéssel való szembesülés során peregrinusaink és útleíróink egy része az utazás és útleírás divatjának elméleti-esztétikai alapvetéseit is megismerte, s utazási szenvedélytől is fűtött műveikben már csak ezért is jóval több a tudós-irodalmias elem. (Még inkább ugyanez mondható el az angol kultúra áramába került, de magyar tudatú Budai Parmenius István Amerikát megidéző műveiről.) A Török Birodalomba és Ázsiába került diplomata-vagy fogoly-utazókat (rabszolgákat) ellenben küldték vagy vit-ték, útjaikat mindig gyakorlatias politikai-diplomáciai célkitű-zés vezérelte, illetve személyes tragédia határozta meg; feljeg-yzéseiket ezért jellemzi általában a szűkszavú politikai-földrajzi tárgyyszerűség, leíró hajlandóság helyett a beszámolás, forrás-használat és tudós vagy művészi hatásosság helyett a spontanei-tás. (Kivételek: a nyomtatásban is kelendő történetírói hiteles-ségű beszámolók, illetve Huszti György irodalmi értékű igazi útirajza, a későbbi tudatos szerkesztésű *Descriptio* . . .) A szentföldi zarándoklat-célpontok megörökítései (a 16. század eleji Pécsváradi Gábortól a 18. század végi Kiss István *Jeruzsá-lemű utazásának* bizonyos rétegeiig) ismét csak elkülöníthetők: kizárólagosan a szent helyekre függesztett szemmel rajzolják elénk a zarándokok körülhatárolt középkorias utazói világ-képét.

Binder kis könyve — főként a monoton és kevés igazi útirajz-elemet tartalmazó diplomata-útinaplók szemelvényei-nek csökkentésével — könnyedén közölhetett volna vala-mennyi említett szintérré kitekintő szövegeket. De nem ezt

tette, és helyesen cselekedett, amikor még az Európa-központú anyagot is úgy szűkítette le, hogy időhatárait tekintve csak „az erdélyi fejedelemség korszakát” igyekezett felölelni. Ekképpen gazdaságosan jut hely mind a szövegeknek, mind a kommentátoroknak és a szétaprózó teljességű, tér- és időbeli, illetve műfaji keresztmetszet helyett minden lényeges elmondható a nagyrészt erdélyi eredetű kiválasztott darabokról. (Érthető tehát, hogy Binder főként az erdélyi szakirodalmat idézi jegyzeteiben gazdagon – úgy látom, mindössze egy Kornis Györggyel kapcsolatos erdélyi közleményről feledkezik el –, s külön értéke könyvének, hogy a kínálkozó román analógiákat sem hagyja említetlenül, illetve román bibliográfiai hivatkozásokat is ad.)

Eredmények és szemléleti egyoldalúságok

A jól kiválasztott és körülhatárolt anyag szemléleti megítélése is dicsérendő, mert az *Utazások a régi Európában* magvas bevezető tanulmánya hitelt érdemlően különíti el a vizsgált közel másfél század erdélyi peregrinációs „hullámain”. Elsőül az utazási levelek és útirajzok 1587–1595 közötti „csomózásáról” beszél, amikor is

„A varsói lengyel királyválasztó gyűlésre tartó erdélyi küldöttséghez csatlakozott diákok és nevelők között volt Baranyai Decsi János és Kornis György, majd később . . . Bogáthi Miklós . . .”

Az újabb peregrinációs hullám (1628–1630) „Bethlen Gábor fejedelem unokaöccse, Bethlen Péter köré csoportosul. Bethlen Pétert nyugat-európai »királylátogató« körútján Cseffey László és Pálóczi Horváth János is elkísérte”, s velük egyidőben került Erdélyből nyugatra Haller Gábor.

„Az utolsó peregrinációs hullám már csak 1695 táján, tehát az önálló Erdély megszűnte után kezdődött, legjelentősebb szereplői Bethlen Mihály és Teleki Pál, a hanyatló fejedelemség két vezető egyéniségének, Bethlen Miklósnak és Teleki Mihálynak a fiai.”

Mindez így igaz, de kiegészítésre is szorul.

Nem szabad említetlenül hagyni, hogy a két első peregrinációs „hullám” között, 1620-ban jelent meg az *Europica varietas*, a magyar késő-reneszánsz legjelentékenyebb útleírása, és hogy Szepsi Csombor Márton e könyve – mintegy bédekerként – ott volt Bethlen Péterék poggyászában. Kecskeméti Gergely, az út hivatásos krónikása egyenesen műzsaként idézi meg verses latin *Ulysses Pannonicus*ában Csombor Mártont, akinek hatása – s ezt már Binder is említi – jól felismerhető Cseffey László kitűnő utazási leveleiben. Az erdélyi és a magyarországi utazási irodalom egyidejű termékeinek eleven természetességű korrespondenciáját már csak azért is hangsúlyoznunk kell, mert Binder Pál praktikus hasznos, fejlődéstörténetileg viszont önmagában nem alkalmazható transzilván nézőpontja akkor is érvényesül, amikor az utazási irodalomelmélet 16. századi kialakulásáról szólva csupán Justus Lipsius nevét írja le. Pedig a verses és prózai latin útirajzok, valamint a magyar utazási levelek első „csomózásáról” nem lehet érdemben szólni anélkül, hogy az erdélyi Hunyadi Ferencsel (1587), Baranyai Decsivel (1587), Georg Deidrichhel (1589) ne említsük együtt a magyarországi Forgách Mihályt is, aki 1587-ben Wittenbergben megjelentette lipsiusi alapvetésű *Oratio de peregrinatio*ját, az első magyar utazási elméletet. Baranyai Decsi és tanítványa, Kornis György ráadásul éppen 1587-ben érkeztek meg Varsóból Wittenbergbe, s Kornis későbbi igényes és elméleti érdekű utazási levelei épp úgy tükrözik Forgách ösztönző hatását, mint ahogy Cseffey merített Szepsi Csomborból. A Forgách–Kornis-kapcsolat később még szorosabbá vált, hiszen 1591-ben (amint ezt Kornis levele tanúsítja) Forgách egyenesen Kornisék padovai környezetéből indult Rómát és Nápolyt látni. Binder Pál Kornis Györgyöt kitűnő szemelvényekkel szerepelteti, ámde nem mutat rá leveleinek érdekes utazási elméleti vonatkozásaira. Haszon és gyönyörűség elve, az „immatura peregrinatio” fogalma (ez éppen Forgáchék elstetett római és nápolyi utazása – szemben Janus Pannoniusszal, aki Kornis szerint „tizennyolc esztendeig mula-

tott volt” Itáliában), a Cato-exemplum, a Seneca-idézet a vándorlásról – mind-mind éppúgy felkelthetik érdeklődésünket, mint az, hogy Kovacsóczy Farkas kancellár „nagy affectussal való írt levelében igen adja tanácsul” Kornisnak, miként utazzon s tanuljon. (64.) A „bölc és eszesen peregrináló” Ulysses példáját követő Kornis Györgyöt éppen azért nem tekinthetjük az erdélyi magyar *önéletírás* előfutárának, ahogy azt a kolozsvári Szabó György állítja (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1963 – ezt a tanulmányt nem említi Binder!), mert fennmaradt 15 levelének nagy hányada szabályos utazási levél, 1591. július 8-i nevezetes levele pedig – amit Szabó oly részletesen vizsgál, és Gyulay Pál *Tanácsi tükörével* vet össze – sokkal inkább értelmező, elmélkedő tónusú, semmint önéletíró.

Miként a Forgách- és a Szepsi Csombor-kapcsolódás elejtődött, illetve nem kapott kellő hangsúlyt a Binder-antológiában, akképpen maradt kihasználatlanul Bethlen Gábor utazási tanácsainak sorozata is. Binder Bethlennek csupán egyetlen mondatát idézi Pálóczi Horváth János leveleinek bevezetésében (68.), holott a fejedelem mindkét utazási instrukcióját közölnie kellene, hiszen a magyar reneszánsz legfontosabb utazási elméleti művei, a Forgách-oráció (1587) és a Frölich-enciklopédia (1644) közötti időszakból egyedül Bethlen 1625-ben és 1628-ban kelt utasításai maradtak ránk a folytonosság jeleként. Bethlen 15 pontba foglalt első utasítása különösen gazdag, elemzése helyett azonban arra kell szorítkoznom, hogy emlékeztetek Lukinich Imre közlésére és kommentárjára: *Nagyenyedi Album*, 1926. Alighanem Binder is innen citálja a fejedelmet a jelzett mondat erejéig. Egyetlen szó sem esik ellenben egy harminc évvel későbbi másik fontos erdélyi utazási instrukcióról, amelyet a II. Rákóczi György által 1659-ben kivégeztetett Nadványi Mihály vetett papírra Váradon, alighanem még 1656-ban, amikor fia, Mihály peregrinálni készült. Ez a Bethlen Gáborénál is részletesebb, „az tanulásnak módját” is megvilágító szabályzat alapos peregrináció-elmélet, s

abban különbözik a fejedelem racionális gyakorlatias tanácsaitól, hogy európai és hazai mintákat követ, mindenekelőtt Frölich utazási enciklopédiájának nyomdokán jár. Binder antológiájában méltó helyére kerülhetett volna, mert Géresi Kálmán közlése óta (Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1876) eleddig senki sem fújta le róla az évszázados port. Végezetül egyetlen megjegyzést még a harmadik peregrinációs „hullámhoz”. Bethlen Mihály, a nagy önéletíró fia ugyanolyan színtelen, elfulladt egyéniség, mint a könynyelmű és ingatag tudású, ambíciók nélküli Bethlen Péter volt. Ha az alma messze is esett fájától, Bethlen Mihálynak mégis fennmaradt egy ösztövért nyugat-európai útinaplója (lásd RMPE I. 418, 440.), amire Bindernek legalább céloznia kellett volna.

Binder Pál erdélyi antológiájának teljes szöveganyagát és jegyzetapparátusát véve szemügyre, leszögezhető, hogy abból sokat profitálhat az egyetemes régi magyar utazási irodalom szöveggyűjteményének összeállítója is. A Magyar Remekírók sorozat mércéjét alkalmazva is aligha tévedés azt állítani, hogy Baranyai Decsi *Hodoeporicon*-ja, Kornis György és Cseffey László utazási levelei, Haller Gábor önéletrajzi útleírás-betétje, esetleg még Vizaknai Bereczk György útinaplója helyet kaphatnak a műfaj reprezentatív darabjai között is. A további kiemelések, megjegyzések és kiegészítések éppen ezért főként ezekhez a szemelvényekhez kapcsolódnak.

Vizaknai Bereczk esetében azt kell szóvátennem, hogy a folyamatos magyar szövegben nincsenek megjelölve azok a részek, amelyeket a szerző eredetileg latinul vetett papírra. Különösen disszonáns hatású ez egy verses idézet esetében (133.), amelynek első négy sora nyilvánvalóan 17. századi magyarságú, befejező sorpárja ellenben mai fordítás latinból. Itt a latin eredetit meghagyva zárójeles vagy lábjegyzetes fordítást kellett volna alkalmazni. Más a helyzet Pálóczi Horváth János Párizsban, 1628. április 13-án kelt levelével, mert ez a Bethlen Péter peregrinációjáról beszámoló latin tudósítás Bin-

dernél olvasható magyar fordításban először. Akárcsak Cseffey, Pálóczi Horváth is az *Europica varietast* látszik követni. Azt például, hogy Angliában miért nincsen farkas, Pálóczi előtt Szepsi Csombor fejtegeti hosszan. (RMPE I. 204–205.) Pálóczi Horváth Amerikára vonatkozó utalása is éppoly természetes („Virginia és Bermuda nyugat-indiai szigeteken, melyeket a király kezében tart, a tiszta evangéliumi igehirdetés kitűnően virágzik”, 89.), mint ahogy az *Europica varietas* emlegeti Kanadát, Floridát és Perut. (RMPE I. 183, 220.)

*Tanulságos kitérő
a „csudálatos comédiaajátszások”-ról*

Binder Pál erdélyi utazási antológiájának szövegeiben sorra feltűnedeznek az útirajzírók jellegzetes, mondhatni sztereotíp megfigyelései. Teljes elősorolásuk helyett egyet ragadok ki közülük.

Vízaknai Bereczk György várakozást keltő feljegyzését arról, hogy ő 1694 májusában a leideni háromnapos vásárban „*csudálatos comédiaajátszásokat*” látott. Mielőtt részletesebben idézném, emlékeztetek arra, hogy Bethlen Gábor 1625-ös utazási instrukciója a 8. pontban arra intette Bethlen Péter kísérfőjét: „Mint hogy néha *rút komédiák és spectaculumok* szoktak lenni, azoknak nézésétől is oltalmazza.” Ezek a *rút komédiák* és *spectaculumok* aligha afféle kegyes iskoladrámák lehettek, mint amelyekről 1590-ben Gyulafi Lestár megemlékezett („az jezsuiták akkor *comediát* celebráltak volt”), hiszen e látványosságon „Az Károly hercegné” is ott volt „minden gyermekivel”. (46.) A protestáns fejedelem persze egy ilyen katolikus iskoladráma-előadás meglátogatását is tilalmazta volna, *rútnak* azonban valószínűleg mindenekelőtt a világi, szerelmi tárgyú színjátékot („*komédiát*”), illetve az olyan olcsó vásári-cirkuszi mutatványt („*spectaculumot*”) nevezi, amit Vízaknai Bereczk egyenesen *csudálatosnak* talált, s ekképpen írt le:

„Sokadalom celebráltatott. Itt láttam csudálatos comedijátszásokat. Mesterséges ugrádozásokat. Egy lovat, ki nagy magameghajlásával a környülálló seregnek complementomot tött. A rossz pénzt jól megismerte. A kártyában amennyi szám volt, annyszor ütötte a földhöz a lábát . . . Láttam egy kutyát is, ki a két hátulsó lábára állván, a hegedülésre táncolt, mint az ember . . . Láttam egy ötlábú eleven juhót, mást, kinek két szája volt, az egyikkel ett, a másikkal ivott. Egy kecskefiat, kinek két feje s nyolc lába s két dereka volt.”

A leideni vásár bámészködőit tehát nem színészek, hanem mutatványosok szórakoztatták, Vizaknai a ma is mindközönséges cirkuszi produkciókat és a raritások, monstrumok mutogatását nevezi komédiajátszásoknak.

Bethlen Gábor utazási intelmei vonatkozhatnak persze durvább, nyersebb, közönségesebb „spectaculumokra”, nevezetesen az olyan heccekre, állatviadalokra is, amelyekről a régi magyar utazási irodalomban ugyancsak akad említés.

Ha felütjük Frölich Dávid 1644-ben megjelent latin utazási enciklopédiáját, a *Bibliotheca seu cynosusa peregrinantiumot*, a Thököly Istvánnak ajánlott III. könyv XXVI. fejezetének 393. lapján szívdobogtató tudnivalókra lelünk. Ime végre egy magyarországi szerző közel egykorú leírása a Shakespeare-kori angol színházi életről:

„*Londoni extra urbem sunt aliquot Theatra, in quibus Histriones Angli Camoedias et Tragoedias frequentissimè in magna hominum frequentia agunt, quas variis etiam saltationibus, suavissima adhibita musica, magno cum populi applausu finire solent.*” Azaz: „Londonban a városon kívül van néhány színház, melyben angol színészek igen gyakran játszanak nagy tömegek előtt komédiákat és tragédiákat, melyeket különböző táncokkal, igen édesen alkalmazott muzsikával a nép nagy tetszése közben szoktak befejezni.”

Micsoda ígéretes kezdés! Most már a híres színházak és a siker-darabok felsorolását várnánk: *Theater, Fortune, Blackfriars, Swan, Rose, Globe – The Arraignement of Paris, Every Man is his Humour, Tamerlain the Great . . .* és így tovább. Ámde a képzelt várakozás, John Lyly, Ben Johnson és Marlowe magasából máris visszahullunk Vizaknai Bereczk

György provinciális szemléletének szintjére, mert Frölich Dávid latin leírása ezzel folytatódik:

„Van azután egy másik hely is, mely szintén színházalakú, ezt medvék és bikák szemléelőinek tartják fenn (bár London város térképén, mely a *Theatrum urbium*-ban van, láttam külön helyet a bikaviadatok számára, ezt *The boaoi bayting*, azt *The beare bayting* névvel illetik), ezeket a háttérből azokkal a nagy termetű ebekkel és angol vadászku-tyákkal ingerlik erősen, melyeket hazai nyelven *docken*-nek hívnak; úgy, hogy azonban maguk a kutyák a medvéktől és bikáktól gyakran felragadtatnak és dőfést kapnak, életük is veszedelemben forog, sőt, néha meg is szoktak döglenni, azonban a megsebesültek vagy elfáradtak helyébe tüstént újabbak és bátrabbak lépnek. Ennek a látványosságnak a végén néha a teljesen vak medve ostorozása következik, amikor öt-hat erre rendelt ember kegyetlenül verni kezdi ostorral a medvét, mely jóllehet megkötözve elmenekülni nem tud, mégis igen bátran védelmezi magát, a körülállókat és a túlságosan közel levőket, hacsak nem óvják magukat körültekintően, leteríti, az ostort a lezuhanók kezéből kiragadja és széttöri.” (Kulcsár Péter fordítása)

A London-térkép böngészésére vonatkozó megjegyzésből kiderül, hogy Frölich Dávid nem járt ugyan a Temze partján, de ha el is veti a jó sors Albion metropolisába, legfeljebb ő is csak az állathecceken ámul, s éppúgy elkerüli az igazi színházakat, mint London legalaposabb 17. század eleji ismerője és leírója, Szepsi Csombor Márton. Frölich szövege ráadásul szó szerinti fordítás Paul Hentzner 1598-as angliai utazást elbeszélő latin *Itinerarium*-ából (lásd az 1661-es kiadás 196. lapját), amelyben azzal fejeződik be a bővebb szavú tudósítás, hogy az angol nézők örökösen dohányoznak, miközben árusok kínál- gatják a gyümölcsöket, bort, sört. Frölich Dávid közvetett híradása London színházi életéről mégis becses hazai művelő- déstörténeti adalék, amiért egyáltalán nem kell a szomszédba menni. Márpedig a Gondolat Kiadó *Európai Antológia*-soroza- tának 1964-ben megjelent *Utazás a régi Angliában* című kötete a 273–274. lapon a latinul író német Hentzner angol fordítása nyomán közli a londoni medve- és bika-heccenek Frölich által már a 17. században magyar földre átplántált leírását . . .

Fejedelmi tiltásokkal is óvott 17. századi Európa-utazóink íme így reflektáltak a példaként kiemelt komédiás látványosságokra. A sokadalmak felszíni raritásai rendszerint elfedték előlük a minőségi látványt, hiszen egy rövidre szabott alkalmi utazás során hogyan is lehetett volna befogadni mindazt, amire feudális hazai körülményeink sem példát, sem igényt nem kínáltak?! A puritán érületű protestáns utazók szinte behunyva szemmel járták végig Európát, főként a katolikus országokat. Bethlen Gábor intelmét, mely szerint ifjú magyar protestáns utazó „specialiter pápista városban mesterek híre és akarata nélkül templomokat, collegiumokat temerario ne látogasson”, különösen komolyan vették. Még azok a „mesterek” is, akiket maga a fejedelem rendelt Bethlen Péter mellé, s akik közül egyik legkiválóbb utazási levél-írónk, Cseffey László sem kivétel.

*Cseffey László kiadatlan utazási levelei
Leidenből (1627) és Velencéből (1628)*

Cseffey László Binder antológiájának főszereplői közé tartozik, s joggal. Bár hely hiányában csak szemelvényesen, mind a négy eddig ismert utazási levelét felveszi (Hamburg, 1627. november 20., Párizs, 1628. április 8., Velence, 1628. szeptember 25., október 29.), s összeállítja a Cseffey-életrajz adatait is. Amikor Cseffey Velencéből keltezett két levelét a szegedi Actában 1969-ben publikáltuk, nemigen tudtunk többet róla, mint amit most jegyzeteiben Binder megismétel. Amióta azonban hozzáférhetővé vált az Akadémiai Könyvtár kézírattárában Veress Endre kéziratot hagyatéka (lásd róla Csapody Csaba regiszterét: Századok, 1973), a jóles történétíró gazdag gyűjtéséből egy szinte ismeretlen Cseffey László bontakozik elénk.

A Veress-hagyaték (MTA Könyvtára, Kézírattár Ms 439) *Az iktári Bethlen-fiúk tanulása és utazása külföldön* címmel különösen sokrétű cédula- és másolati anyagot, valamint illusztrá-

ciókat tartalmaz. Veress Endre nagyobb összefoglaló munkát tervezhetett a Bethlen-fiúk és kísérik peregrinációjáról, *Cseffey László külföldi utazását* pedig külön is meg akarta írni az Erdélyi Múzeum vagy a Földrajzi Közlemények számára, de mindez terv maradt csupán. Veress Endre Cseffey 114 darab-ból álló levelezésének mintegy tizedrészét még a század elején kiválogatta tanulmányozásra, s én jegyzetei nyomán néztem át a teljes anyagot (Országos Levéltár, Gyulafehérvári Káptalan Lymbus, F Szekció, XIII. 110), de ezekből a levelekből fontosabb életrajzi adalékok nem kerültek elő. Számos levél vall Bethlen Gábor iránti hűségéről, a fejedelemnek tett szolgálatairól és a viszonzásokról. Bethlen például 1622. július 22-én arra kéri Cseffeyt, „hogy aminemű kopói vadnak . . ., azok közül egy párt, szépeket, jókat és gyermekdedeket küldjön” neki „mindjárt”, de vigyázzon – tréfálkozik –, mert „ha rosszak lesznek, cédulát ragasztunk az nyakokra etc . . . visszaküldjük . . .” Cseffey ezt jegyezte rá e levélre, nyilván már Bethlen halála után:

„Akkor ifjú legén valék, az szegény Bethlen Gábornak küldött vala az Galliai Király követe . . szip egynihány kopót szekéren, annak az kölykei valának azok, négyér attam volt egy párt . . .”

Az egykori „ifjú legény” Veress Endre egyik kijegyzett utalása szerint 1657-ben 65 éves volt, tehát 1592-ben kellett születnie. Nyugat-Európát már felnőtt fejjel látta; nincs is leveleiben semmi éretlenség, jóllehet azokat az objektív szemléleti korlátokat, amelyekről Vizaknai Bereczk György kapcsán volt szó, ő sem léphette át.

A Veress-hagyaték legfontosabb Cseffey-dokumentumai: két kiadatlan utazási levél. Az egyik Leidenből íródott 1627. december 16-án, a másik a velencei levelek sorát szaporítja, s 1628, augusztus 28-án kelt. Veress az egykori Erdélyi Múzeum Levéltárának anyagából másoltatta le őket valakivel. A másolatokba itt-ott belejavított, s mert az eredeti darabokat nem láthattam, szögletes zárójeles, illetve marginális pótlásait és

korrekcióit (a cz-sítés kivételével) el kellett fogadnom. Saját megjegyzéseimet hegyes járójelek közé teszem.

Íme a két levél szövege, úgy, ahogy a hagyaték 207–212, illetve 217–225. lapján rájuk találtam:

Leyden, 1627 december 16.

Cséffei László monostorszezi Kún Istvánnak.

Generose domine et frater mihi observandissime. Servitorum meorum semper paratissimam commendationem.

Kivánok Istentől Kegyelmednek Uram jó egéssiges hosszú életet, és adja Isten, hogy Kegyelmedet láthassam jó egiségben kedves jó akaróimmal együtt.

En Uram eddig való járásomat, noha nem igen messze föld, mind az által ilyen téli üdönök szeles volta miatt, mely veszedelmes állapattal járhattam az tengert, Kegyelmednek uram meg írom, és az itt való keresztyén országoknak formáját, melyek noha kicsinek földdel, de erősek, és az mi vallásunknak tiszta tündeklisivel egyéb földeket meghalad. Mert mikor egészen Belgiumot, mely áll 17 tartományból, az spanyolok birták, és felette kegyetlen öldöklissel tartották, úgy annyira, hogy csak ezekben az apró tartományokban, az mi hűtünkön való embereket, fű rendeket is 18 ezer embernél többet vágatott le az spanyol király *Ferdinandus secundus Tolvedo*, ki akkor ílt, egy Albanus nevű generálissa által, igen kegyetlen volt, és az ilyen szörnyűsigírt Belgiumnak ez az risze, mely Hollandia, ellene fegyvert fogott, elsőben is csak egy Dordrecht (a margón:) [Írta hibásan így: Dordzek] nevű város és Roterodam, annak utána az Isten vezérlelvén (!) annyit vöttek megukhoz, hogy most hetven egész mélyföldnél csak az tenger mellett is többet tart és most még mást is úk oltalmaznak, úgy mint az dániai királynak három városát, az egyiket, az kit Tilli megszállott, egy Morgon nevű kapitánjok livin benne, anglus, és az el múlt nyáron egy Grolla nevű várast az spanyoltól erős viadallal megvöttek, az hol az úrfi is, Bethlen Péter uram jelenvolt. Az melyet Tilli megszállott Stadnak híjják, az Svigne viz mellett, mely az Albis viziben foly alól Hamburgon, közel az tengerhez, úgy mint nyoltz műlyföld, de Tilli ezen az télen azt meg nem veszi. Az dániai királyt is nem vertik meg, hanem hogy hallotta az császárral való megbikillisünket és Bolstannak is oda irkezisit Tilli mellé, úgy oszlatta el az hadat és maga egy tartományban, melyet az tenger környül foly, egy városban vagyon, Kopenhágába.

Küldöttem kegyelmednek egy mappát, amelyből kegyelmed eszé-
 [be]n veheti az helyeket. Ez az tenger melyike felette igen v[iz]es sík
 föld és igen szeles. Az tengernek kiutisitól az ország[ot] megböcsülhe-
 tetlen munkával oltalmazták mindenkor ezek, mert csak az kit én
 láttam az Albis vize beszakadásátul fogva, az hol az tengerben szakad,
 attul fogva az tengerpartokat nagy magas temérdek földtöltissel úgy
 töltötték fel, hogy megilti is nagy dolog mindnütt ezeken az ország-
 kon, és az föld töltisen belől nagy magas hasogatott temérdek gerendák-
 búl sok helyen három renddel, nihul egy és két renddel is magassan
 felvert palánkot csináltak az tenger vize felől az töltis mellé, hogy az
 habok az töltiseket sokára el ne szakatnák. Az gerendák mind egyik az
 másikat iri, vas szegekkel öszveszegezték mind, hogy a szél el ne szag-
 gassa egymástul, mégis az rettenetes habokat niha úgy hozza az szél,
 hogy által ugrik az nagy magas töltiseken. Immár ennyi hosszú földeken
 annyi sok milyföldekre minemű költség és munka lehet az oltalmazás-
 ban, Kegyelmed itilheti, holott mikor most is egy Enchusa nevű város-
 ban mentünk, akkor is egy fű ember tön emlékezetet, hogy mely félős
 szinte akkor volt az egisz országnak, mert az tengernek oly szokása
 vagon, hogy minden nap hat óráig az parttul ugyan jó darabot eltávo-
 zik és csak fövényesen csekilyen marad dilután az mostani téli üdön
 három órakor tájban kezd lassan az tengernek fluxusa visszajüni, és így
 hogy ha olyankor az vízzel együtt szelek is kezdenek júni, és az szél
 kezdi hajtani az visszajövis, tehát olyankor sokkal keminyebb habok
 jünek és olyankor filelmes, noha az nem mindenkor esik. Ilyen formán
 penig egisz Felső-, Alsó-Frisia, Emd tartománya, Hollandia, mind oly
 gondnal tartatnak az tengerpartok. Az nagy töltiseken mindenütt ország-
 útja vagon. Nem rigi üdőben egy darab földet úgy el borított az víz,
 hogy már most azt mind hajókkal járják. Szántalan sok nip veszett oda.
 Azmi penig illeti az magunk várasát, hogy az Albis vizin az tengerre ki
 irkeztünk, ott balkéz felől egy Venerog nevű fövény halom vagon,
 annyi sziget, azhol mivel az Albis vize igen szilesen foly be az tengerben,
 annak folyása is megmozgatja az tenger vizit, és mikor oda irkeztünk,
 erős szél fútt szemben reánk, [áthúzva: *vehünk*, a mint először írta.] és
 az tenger vizét nagy habbal verte arccal az Albis vizire, és igen zúgott.
 Ez a helyet az hajósok filelmesnek tartván, igen igykeztének az sziget
 felé, hogy az széltül meg ne bántódnánk, hét avagy nyolc[van] (? !)
 hajókkal voltunk és mikor egyik hajóval keminkedni akarván az hajós az
 szél ellen, az árbofcát az szél ketté[tö]ré. Látván az társa, más hajó
 olyan veszedelmit annak arra [fo]rdulván sebessen, úgy ütközék, hogy
 mindjárt el sülyede, az nagy habok mégis az porond felé ki csapván fél
 oldalt meg akada, olyan sebes szélben nem segíthették hirtelen, mind-
 ázáltal az embereket ki kapdosván az hajókban, az el sülyedt hajó oda

vesze, az kinek penig az árbocfája eltörék, más hajó után kötvén, el hozák. Mi penig az míg az szél megcsendesedett, m[in]den hajoknak vitorláit mind öszvekötöztik, hogy az szél kárt ne tegyen, és így szüntelen ellenkező szélel nyolcad napra jutottunk így el Herlinga város portusában, ott egy napot kistünk, mert az szélűl el nem mehettünk, jóllehet a[z hajós] [kiszakadva] (Veress E. jegyzete) az ő szegődsígit megvíve, egy batkáig 60 tallért, hogy Amsterdaming vigyen, onnat azirt Herlingából szekeren másfél nap mentünk egy Staver nevű városban, és onnat által akartunk menni Enchusa nevű városban, de az szél úgy vert akkor is hátra, hogy két egisz milyföldig vetettek az habok egy Medenbelik nevű városban. És így ezeken kívül is, hol az habok az hajón sokkal felyül mentenek által, csak hogy befedve vadnak az hajók, mert csak egy hab is elsúlyeszthetné. Sok fáradsággal Isten kegyelmiből eddig mind hajón jöttünk, az felyül megirt másfél napra [kü]l, azaz 25. napjátul fogva novembernek tizedik napjáig karácson havának, akkor irkeztünk ide Lugdunumban. Az úrfiát ú Nagyságát jó eg[is]sigben találtuk és holnap immár megindulunk városok-járni, ha Isten velünk leszen. Ez után immár tavaszig semmit nem írhatok Kegyelmetek felé, mert messze leszünk és oda menő ember nem leszen, hanem én Istentül Kegyelmednek uram jó egisséget kívánok és adja Isten, lássam jó egissigben kegyelmedet uram, szolgálók kegyelmednek.

Datum Lugduni Batavorum, die 16. Decembris 1627.

G. Do. V^{rae} servitor et pater paratus benevolus.

Ladislaus Czehffey

Külcíme: Generoso domino Stephano Kun de Monostorszeg etc. Domino mihi et fratri observandissima et confidendo. In Transylvania. Ispánmező.

(Eredeti, nagyobb gyűréspecsétjével megerősítve, rothadt, szakadozott állapotban, Erdélyi Múzeum: levéltár Mike Sándor gyűjteménye.)

Velence, 1628 augusztus 28.

Cséffei László [monostorszegi Kún Istvánnak.]

Generose domine et frater mihi observandissime. Servitorum meorum paratissimam commendationem.

Adjon Isten Kgdnek uram jó egissiges hosszú íletet és jó szerencsét.

Kamuti István uram és Kornis János uraméktul értettem bizonyoson, hogy Kgdet ú Felsige kiváltkippen való dolgainak vighez vitelére

követségben bocsátotta, kívánom Istentül, hogy Kgdet jó egissigben meg hozza, az Kgd jó egissigit, hogy hallottam, azon bizony igen örvendeztem. Kgdnek eddig levelet nem irhattam, mert hogy messzebb-messzebb kerültünk, nem volt módom az írásban, hanem Hollandiából irtam volt akkori járásunkról. Immár az után valót renddel esmégi megirom Kgdnek, mert napnyugat felől való riszit inkább meg jártuk, mivel útunk is arra volt, sok erős vársi helet inkább mind szigetekben vadnak és az tengerrel felette erősek, hadok pedig az hollandusoknak most is annyi vagyon, hogy akarmely felől legyen ellenségnek, kiszek megfelelni, jóllehet az szomszédságokban livő sok változó állapotok miatt, nem próbáltak semmit ez esztendőben. Irigység nélkül hozzá szólva, annál erősebb országot én nem találtam, az vizekkel oly erős, pinzell bű kereskedő nippel. Egyáltalájában Kgdnek bizvást irhatom, hogy ha még más Spinola még harmadik leszen egymás után is soha bizony Hollandiát meg nem holdoltatja erővel, ha szíp szóval nem, mert ez még gyakortabb így törtint, hogy tiz avagy húsz esztendő közben, ha egy erős várat meg vött az spanyol túllők, űk is mindenkor más[t] vöttek, sőt olykor kettőt is megvöttek, az míg amaz egyet nyűtt. Más az, hogy soha ne remiljik azt ugyan, nem is remillik, hogy erővel várat megvehesenek az spanyolok, hanem esztendeig, két esztendeig, három egisz esztendeig is alatta fekszik és úgy ehezteni, sőt soha bizony semmikippen az spanyol ű rajtok semmit nem vehetne, ha az nimetországi pap urak, püspökök, az spanyol táborát nem táplálnák. Az az nemzetség az, az ki igaz hiti mellett pinzít, magát szinte nem kimilli, mint az kik egy órában hütökirt magokat el veszteni nem szánják; mert bizonyosan, el higye Kgd uram, csak az egy város Amsterodam, egy esztendőben 12 millió aranyat kiad az hadakozásra; azt űk nagy bizonyos emlikezetben tartják, hogy csak egy ember jó akaratjából az hadra egyszersmind száz ezer tallért adott.

Summa az, hogy az spanyol királt ha űk uralnák, közel is annyi pinzekben nem telnék adniok, de hogy csak egy városban tizennyolc ezer embernél többet vágatott le hollandust, hogy pápistákká nem löttek, ennek az spanyol Királynak az apja több helyeken az szerint, és így az Isten űket csudálatoskippen (kit magam bűbben beszilhetek meg) szabadította meg abbúl az igából, mint az Farao insegibűl. Immár Zelandiát, napnyugat felől való Frisiát űk bírják, az napkeleti Frisiában egisz Embda tartományt űk bírják, az az hogy Európában űk országot birnak. Az tengeren mind az nagy és kisebbik szigetek javát űk bírják, az honnat ű nekik számtalan hajókkal való kereskedések, jövedelmek úgy vagyon. Az napkeleti Indiára az immár nagy erejek által költözenek, ott annyi földet vöttek el, hogy sokkal többet birnak ott az európai földnél; az indiai nyelven kicsinálták az Bibliát és által vitték;

ott erős várakat, várakat ipitettek, oda is hollandus nemzetsiget telepítettek. Az Isten az ű elhatározásokirt űket segíti, neveli bizony elhigye Kgd uram, hogy azoknak hathatóságoknak árnyikában nyugszunk, az mint nyughatunk religiónkban, noha nem vesszük eszünkben, mert ha Európának közepette azok nem volnának, az spanyolnak és az nimetnek mi ellene nem állanánk; oly bű nipe vagyon, nagy öreg erős emberek, hogy én sebul bűebb nipet annál nem láttam. Az más ember földit is most[an] űk oltalmazák, pinzzel az szomszid királyokat segítik, ugy annyira, hogy könnyen elköltenek űk azokra annyit, mint magokra. Az irigysigtűl avagy hizelkedistűl való szólás nélkül irom Kgdnek, az ki igazat akar mondani, más is mondja meg, hogy csak az egy amsterodami portusban az tengeren csak veszteg alló hajót, ksz hajókat, üresek, többet háromszáz öreg hajónál, három három árbocfájút láttam, két helyen ugyancsak Amsterodamban másfél-fél száz, azaz három százat, falkonyt és tarackot olvastam meg, az melyek csak az egyetlen egy városé, ahhoz az többinek köze egy csepp sincs. Ez egisz világon hajónál hasonló ű hozzájuk csak egyáltaljában nincs. Az több erős városi, ugy mint Dordrectum, Enchusa, Stanria, Herlinga, Edam, Horna, kiben ötven-hatvan, kiben száz másfélszáz öreg hajók, sok számatlan egy arbocfájú hajókkal, Zelandiában mi lehet, ott nem voltunk, hanem Bergamopsomban, mely egy fű erőssige és Gyetrudenberg most Breda elleniben víg váras az tengerparton. Errűl való szómat ha Isten engedi, magam beszillem bűebben meg. Onnat Belgiumnak egy részin Flandrián által Ostendára vittak az spanyolok, három generalis livén ecersmind alatta, abba az üdőbe, mikor Basta Erdélyt pusztította, melyet noha az nagy had miatt meg nem segíthettek űk, de az üdő alatt két kerített várását űk is meg vöttik az spanyoloknak, olyat, hogy az egyik is jobb Ostendánál, mert Ostenda csak vár, jóllehet erős, de igen pusza, akkori romlásatul. Az ű nagyobb akadályok az Breda elvesztésiben is nem volt oly, mint hogy lovas hadat annyit nem szerezhetének, mint az spanyol és messze hamar menni gyalog nipnek nehéz, ha penig űk egymást addig meg nem háborítják, az mig az várat megszállja, akar egy várat vijjon, akar az tábort az után, mind egy az, mert űk körös környűl szállják az várat erős sánccal kastilyokat földbűl csinálnak körűlle, az mint példának okáirt Keyelmednek küldtem az Rupella megszállását az galliai cardinal, mint vjja immár esztendeje vagyon, ez csak gallusok dolga, nem hollandusé. Dunkerkarul indultunk egy este Anglia országára hajón, mert azt környűl az tenger folyja; szíp királyság, három országot bir: Scotiat, Hiberniat, Angliat, az mellett sok apró szigeteket és mind az mi hűtünkön vadnak. Nagy erős emberek, mind falui, városi, mind szinte az szászok mi köztünk, egisz Anglia meg az földé is olyan, az falu[n] is cseréppel hiazott kűházak; nagy városi de

nem keritettek vadnak. Az király lakó helye kiváltkippen igen nagy hosszú város, egy Tamesis nevű folyóvíz mellett. Az király ifjú leginy, Károly, első azon az néven, szemben voltunk véle, igen kedvesen emléttetik az fejedelemet. Ott egy holnapig laktunk, 12 Bütelő havának mentünk be és jöttünk ki 22. napján márciusnak Franciában Cales nevű víg városban. Onnat 29. Martii mentünk Parisban, a franciai király lakó helyire. Igen nagy város az Paris, minden házak fekete lapos kövekkel hejazva, Parisban, Angliában is mind ónnal, közönséggel oly igen bű az ón Angliában. Láttam Angliában strucc madarakat és azokkal tartottak egy indiai csudaforma nagy madarat, melynek az kípit Kegyelmednek küldöttem. Parisban elefántot láttam, csak gyermekdedet, az angliai király küldötte vala az összeveszések előtt, az franciai királynak, mert most igen vissza vadnak, ugyan annyira, hogy az francia király maga országában livő ugyan maga városát szállotta meg egy cardinal generari-lásával [!], mely város az mi hütünkön vagyon, Rupellat, az kirül feljebb is irtam és immár most az angliai segitsiget küldött az városnak az tengeren, mert Hispania felé az tengerparton vagyon Rupella Franciában. Még azért az ütközet felől nincs hírünk, bizony rút zürzavar lesz, mert az tengeren ütköznek elsőben meg, ha nyerik az anglosok, az városban is be mennek, mert immár örömet oda hajolna az város, de majd kisón esik, mert annak előtte unszolták az anglosok, hogy űk meg oltalmazzák, ha oda hajolnak, mivel az cardinal erővel akarja és az király is az pápista hitet közikben vinni. Papi tanács(?), az franciai király is igen ifjú, az maga országát rontatják magával, sok apró városokat rontott immár el földig, elhányatja az házait is az mi hütünkön valóknak, az mely helyek erőtlénbek voltak, még azüt erős városok vadnak, ha most ezt megmenthetik esmét lábra kapnak és mi is voltunk abba az táborba, mint vijják Rupellat.

Onnat oztán Rupella alól Burdegalára és Tolosara, Massilián által, esmét az napkelet felől való tenger mellé az ki mediterraneum tengernek hivnak, és azon alá Sabaudiára, Genuara, az mely igen szip város, magának való republica, az kűfala is keritise fejéren meszelve, igen erős város. Mint hogy az török eddig immár felérkezik az tengeren, igen erős városok, várak vadnak az tengerpartokon, szip iratos gályákban sok török rabjok, asiai és afrikai törökök, maurusok. Kegyelmednek az előtt Európának az kepit küldöttem kibül Kegyelmed megintizheti [!]<meg-tilheti> mennyit kerültünk. Jól lehet Hispaniában nem voltunk. Az florenciai herceg nagy emberséggel látá az urfiat, még ifjabb az urfiánál gróf uramnál; az udvarban benn volt szállásunk. Mindenütt az közember is tudja Bethlen Gábort említeni, oly híreket hallottunk, hogy harcot adott Bethlen, nem tudták, mely fele, még is hirit hordozták. Florentiából Senas városára és Rómában jöttünk, ott is az pápa is az cardinálisok

is nagy emberséggel láttak, gazdálkodtak. Onnat által keresztül Loretumra, az olaszországi tenger mellé. Onnat Isten kegyelmiből mind az tenger parton inkább jó uton, szekeren jöttünk Paduáig. Páduból ide vizen jöttünk alá Velencére, az Brenta vizén, mert Sabandiában öszvéren jártunk, mert iszonyú kövek, sziklák fa nélkül, fű nélkül való, hanem rosmarin, spikanard, cipros terem, csak ugyan nem marha tartani való föld, káprákat, juhokat tartanak, az tehenit egy vagy kettő ha vagyon, nihol le cövekkik kertben, úgy kopároz, csak csontja büre. Az rosmarint és afféle apró gazota töviskéket, az puszpánkot számarokra rakják, úgy hordják tüzelni, az kivel fonnyasztják az húst, tyukfival, galambfival ílnek, mert sok, ulyú sohol nincs, az ki hordaná, fel szöleiben eligendőnek kell tartani, ugyan nyers sok helyen, az jó éhgyomor nyersen is alkalmasint megemiszthetné, az gyermekdid madárkákát. Mindent szamarokon és öszvéreken hordoznak, kereskednek. Csuda, mely szip és igen nagy öszvérek vadnak, hogy száz arany forinton megvesznek egyet, minden kereskedők azt terhelik, egyik tartománybul az másikban hordanak, az mi hol szűk. Az előtt mely híreseknek hallottam lovakbul, ugy vagyon szip lovak, erős nagy lovak vadnak, de űk is az barbariai lovat kedven tartják, azaz az török lovat, de bezzeg a' fejedelem istállójához (hizelkedés nélkül) egyet sem hasonlitok egy általjában; más az, hogy az ilyen gyenge török lovak az ű kezeknél egy hétig ippen nem maradna, az mint az lovat kinozzák, bolond ugrásra, felugásra tanitva tanitják. Nekem nem tetszik, azt mondják, hogy az felugás igen hasznos, mert ha az ellensig űzi és közel iri, meg rugatja véle. Immár Kigyelmed itilheti, ha könnyű gyors ellensig űzné, mennyit használna. Kigyelmednek uram ez utan is irhatok Bécsbül, ha Isten engedi. Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek és adja Isten, hogy lássam jó egissigben Kegyelmedet.

Költ Velence városában, 28. napján Augustusnak 1628. esztendőben.

Generosae Do. mi vrae

Servitor paratus et frater benevolus

Ladislaus Czéhffey m. p.

Kegyelmed uram megbocsássa az mint az papiroson az levél írásom esett; viletlen így rend nélkül
(Eredeti, sajtókezü, Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteménye)

A két utazási levél folytatásosan, szinte útirajz-érvénnyel kapcsolódik össze. Amit e levelekben a katolikus spanyolok ellen küzdő protestáns Németalföldről olvasunk, azt csak

Csombor Márton foglalta össze ékeőbb szemléletességgel a század elején az *Europica varietas* egyik fő fejezetében; Cseffey csakugyan az ő jó utóda. Cseffeyt Velence és Itália díszletei között is változatlanul a Hollandia iránti csodálat foglalkoztatja, a legérdekesebb látnivalók és kalandok (a vízzel borított földek kiszáritása, az apály és a dagály, a tengeri vihar és a hajótörés) ugyancsak holland földön kerültek elé és történtek meg véle. Angliáról és Franciaországról szólva tárgyyszerű ugyan, de szűkszavú is, itt most csak Pálóczi Horváth szintjét éri el, Csombortól elmarad messze. Itáliához és Velencéhez csupán a hosszú levél vége felé érkezik el, s fájdalomosan vázlatos marad. A török ellen megerősített Genováról még van szava, Firenzéről ellenben – ahol pedig a hercegi palotában laktak – semmit nem mond. (Holott még a magát híresíteni akaró Csombor Márton is szükségét érezte egykor, hogy ifjúkori disputációjában azt hazudja: járt Firenzében, és ott a hercegi régiséggyűjteményt is felkereste . . .) Siena, Loreto, Padova s Róma megint csak néma városnevek. Ezekről bizony a nem útleíró Szenci Molnár Albert utazási emlékei is többet mondanak valamivel. Még szerencse, hogy a körültekintő Veress Endre a pontos vatikáni kémjelentésekből kimásolta a Bethlen Péterékre vonatkozó megfigyeléseket, s ezekből tudjuk, hogy az ifiak 1628 augusztusának elején Rómában nemcsak Orbán pápát keresték fel, hanem látták „le cose più notabili così antiche, come moderne di questa città”. A Hollandiát elragadtatottan ábrázoló Cseffey nyelve Velence említése után mégiscsak megoldódik. De persze nem a paloták, szobrok, képek, templomok, komédiák, kurtizánok kötik le érdeklődését, hanem a tehén-, a kecske-, a szamár- és az öszvértartás körülményei, a tehének pányván való legeltetésének módja, a madárevés, a lóidomítás. Igaz, ez a két levél férfit embernek íródott, a címzettet az ilyen dolgok érdekelhették igazán. Ámde Velence város-csodája Cseffeynek anyjához címzett velencei leveleiből sem tündöklük elő. Cseffey László tiszta magyarsággal és nagy kedvvel írt pompás utazási levelei-

ben is megmarad Bethlen fejedelme hűséges puritán familiárisának: derekasan oltalmazza magát a pápista színezetű spectaculumoktól és a feslett, rút komédiáktól – a mindezt örökkön megtestesítő Velencétől.

Az ékszer-város Velence szépségének Pandóra-szelencéjét a magyar régiségben csak Rimay János merete feszegetni finom rímek ötvösmunkájával, de Bethlen Miklósig kellett várunk, míg végre kipattanhatott buja pompájában.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

IFJÚSÁGI REGÉNYEINK VALÓSÁGVISZONYA

A vizsgálódás egyetlen célja fél évtized (1972–1976) ifjúsági irodalmának regényinformációit szembesíteni a valósággal. Ezt aligha lehet megtenni anélkül, hogy adóssága ne maradjon a szándéknak. Ezért hadd álljon mentségül előljáróban, hogy a választott időszakban közel száz új magyar regény jelent meg a tíz-tizennégy évesek számára, és akkor is félszáznál több regényről illene-kellene szólni, ha a tanulmányíró lemond az ez időben megjelent történelmi regények műltszemléletének és a science fiction körébe tartozó néhány mű jövőképek megítéléséről.

Nem kevesebbről, mint a regény legfontosabb művészetontológiai elvének érvényesüléséről ejtünk szót, ha az egyes művek valóságviszonya kerül érdeklődésünk középpontjába, bár a kérdéseink ilyenkor tűnnek mindennapi egyszerűnek. Ilyesfélék: Mennyi az emberi, tárgyi hitelessége, életszerűsége ezeknek a regényeknek? Miféle életbeli mintákat, magatartásmodelleket közvetítenek? Teljes és pontos-e a társadalomképük, vagy éppen csak háttérvázlat a maga valóságzegénységében? – Végül is a legfontosabb az, hogy mit ér művészileg, társadalmilag ez a regénytermés. A válaszadás során egyet